

І. Є. Словська
 Дніпропетровський національний
 університет ім. О. Гончара,
 д-р юрид. наук, доц.,
 професор кафедри теорії держави і права,
 конституційного права і державного управління

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ПРАВОСВІДОМІСТЬ У МЕХАНІЗМІ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ПОСАДОВИХ ОСІБ

© Словська І. Є., 2015

Проаналізовано ціннісні орієнтації та правосвідомість у механізмі злочинної поведінки посадових осіб. Наголошується на взаємозв'язку моральних і правових установок чиновників. Підсумовано, що деформація моральної та правової свідомості призводить до випадків порушень закону.

Ключові слова: правосвідомість, ціннісні орієнтації, злочинна поведінка, посадова особа, закон, право.

И. Е. Словская

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ И ПРАВОСОЗНАНИЕ В МЕХАНИЗМЕ ПРЕСТУПНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ

Статья посвящена анализу ценностных ориентаций и правосознания в механизме преступного поведения должностных лиц. Отмечается взаимосвязь моральных и правовых установок чиновников. Подведены итоги, что деформация нравственного и правового сознания приводит к нарушениям закона.

Ключевые слова: правосознание, ценностные ориентации, преступное поведение, должностное лицо, закон, право.

I. E. Slovka

VALUE ORIENTATION AND THE SENSE OF JUSTICE IN THE CRIMINAL BEHAVIOUR OF OFFICIALS

The article is devoted to the analysis of value orientations and sense of justice in the criminal behaviour of the officials. Notes the interaction between moral and legal attitudes of officials. Summed up that strain of moral and legal consciousness leads to violations of the law.

Key words: sense of justice, value orientation, criminal behaviour, officer, law, right.

Постановка проблеми. Проведення конституційної реформи в Україні є складовою проблеми реформування усієї правової системи. Наслідком оптимізації діяльності органів держави повинні стати зміцнення правопорядку і законності, підвищення рівня захищеності прав та свобод особи. Декларування в Основному Законі національної ідеї державотворення передбачає гарантування якісно нового статусу індивіда, принципово нову систему взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства [1, розділ І]. Зрозуміло, що досягти зазначеної мети неможливо без дотримання базових цінностей функціонування державного апарату. Україна

зможє забезпечити недоторканність інтересів людини і громадянина за умови орієнтування на фундаментальні принципи розвитку цивілізованої держави, реалізації власних функцій не за рахунок ущемлення гарантій власного народу. Свобода виконання посадових обов'язків не повинна означати всездозволеності й посягань на демократичні та правові стандарти.

Рівень загальної та правової культури, правосвідомості, морально-етичних критеріїв посадових осіб великою мірою визначає тенденції розвитку конституційного ладу, утвердження України як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин. Тому ціннісні орієнтації та правові установки чиновників активно впливають на сприйняття широкими масами принципів світового конституціоналізму. "Зрілість" посадових осіб є наочним показником "зрілості" державних інституцій і структури громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час підготовки статті використано праці таких авторів, як: С. С. Алексєєв, В. В. Лазарєв, В. М. Кудрявцев, Г. В. Мальцев, М. М. Марченко, І. А. Гетьман-П'ятковська, О. Ф. Скакун, Ю. М. Тодика та ін.

Метою статті є вивчення ціннісних орієнтацій та правосвідомості у механізмі злочинної поведінки посадових осіб.

Виклад основного матеріал. У боротьбі зі злочинністю вирішальне значення має запобігання злочинам, усунення їх причин та умов. Для глибшого розуміння механізму ліквідації суспільно небезпечних діянь варто зрозуміти характеристики внутрішніх мотивів поведінки суб'єктів.

Особливу увагу в контексті стабільності конституційного ладу приділяють прозорій і законній діяльності посадових осіб як представників державного апарату в суспільстві. Їх правосвідомість повинна ґрунтуватися передусім на конституційних цінностях – цілісній системі правових знань, втілених у конституційних принципах, нормах, категоріях, у розумінні головних тенденцій і закономірностей розвитку державно-правових процесів. Формування демократичної правової культури службовців слід пов'язувати з розумінням конституційного припису ст. 3 про те, що людина є найвищою соціальною цінністю. На жаль, усвідомлення таких правових категорій не стало для більшості чиновників, особливо представників силових структур, реальністю.

Правосвідомість виконує регулятивну роль у процесі правореалізації. Відповідно, демократична правосвідомість має суттєве значення для забезпечення законності і правопорядку.

Треба враховувати, що загальний, абстрактний характер правових норм у правозастосуванні породжує певні труднощі, оскільки нормативно-правові акти є загальними, а ситуація завжди конкретна. Тому одиничне підводиться під загальне за допомогою міркувань. Якщо у посадовій особи на основі і за допомогою конституційних установок сформоване демократичне мислення, то її правозастосовна діяльність зорієнтована на забезпечення прав людини і громадянина, реалізацію своїх завдань і функцій в межах закону. У цьому випадку йдеться про професійне мислення як різновид правосвідомості, сформованої під впливом норм Основного Закону.

Пріоритетними у формуванні ціннісних установок повинні стати положення Конституції щодо: захисту прав і свобод особи судом; права на правову допомогу; права на відшкодування завданих матеріальних і моральних збитків державою чи органами місцевого самоврядування незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів публічної влади, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень; презумпції невинуватості; неприпустимості зворотної дії закону в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують чи скасовують відповідальність особи; неможливості обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина, крім випадків, передбачених Конституцією України [2, с. 184–186].

Розуміння права піднімається на той якісний рівень, відповідно до якого воно проаналізовано, усвідомлено, вивчено, узагальнено, систематизовано громадянами. Воно пронизує всі сфери життєдіяльності суспільства і лише частина цього явища перебуває під контролем та впливом держави, хоча ця частина є найважливішою для нормального існування спільноти людей. І щодо неї склалося бачення права як необхідного примусового порядку, який є замкненою і логічною системою правових норм, ототожнених з силовими актами, що відображають волю держави,

формально визначені та функціонують незалежно від соціального суб'єкта. Інша частина правової реальності пов'язана та асоціюється із суспільством, людиною, якій надана свобода діяти в межах диспозитивності, тобто на свій розсуд в межах закону [3, с. 10].

Діяльність посадових осіб часто передбачає застосування правових норм внаслідок імперативності ситуації. Але, оскільки право існує тільки там, де суспільство неоднорідне, складається з різних класів, прошарків та інших соціальних груп з різноманітними, а подекуди і протилежними груповими й приватними інтересами, то основоположним чинником під час реалізації посадових обов'язків повинен стати пріоритет людини стосовно всіх феноменів цивілізації і культури. Особливо важливим такий підхід є в умовах застосування каральних санкцій до правопорушників [4, с. 119].

Розширення діапазону правових знань необхідно пов'язувати з вихованням і дотриманням морально-етичних настанов. Соціально-правова активність орієнтується на приписи позитивного права, норми моралі, етики, звичаї та традиції. Соціальні регулятори, визнані суспільством і державою, зумовлені історично досягнутим рівнем розвитку людської цивілізації, також формують модель поведінки [5, с. 155–156]. Деякі науковці навіть називають законодавство (об'єктивне, позитивне право) якимось штучним утворенням, на відміну від моралі, звичаїв, постійно існуючим зовнішнім утворенням, яке діє в державі [6, с. 32].

Посадові особи зобов'язані дотримуватися етичних норм, зберігати власну гідність, поважати честь інших службовців і посадових осіб та громадян, утримуватися від дій і заяв, що компрометують їх самих, інституції, в яких вони працюють.

Духовно-моральний вимір – це система норм і принципів, які виникають через потребу узгодження інтересів індивідів одних з одним і суспільством (класом, соціальною групою, державою), спрямовані на регулювання поведінки людей відповідно до розуміння добра і зла, підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки. Мораль має історичний характер, але за всіх часів критерієм моральності норм виступають категорії добра, зла, чесності, порядності, совісті. Мораль охоплює майже всі сфери життя, зокрема політику і право. За допомогою моралі узгоджується поведінка особи з інтересами суспільства, долаються суперечності між ними, регулюється міжособистісне спілкування [7, с. 265].

Посадова особа сприймає і оцінює навколишній світ через призму своїх ціннісних орієнтацій. Через таку систему вона усвідомлює не лише свої потреби, але й конкретну життєву ситуацію, в якій на цей момент перебуває. Цьому сприяє сформована правосвідомість і моральні орієнтири поведінки. Моральність є суб'єктивним явищем, тобто таким, яке належить суб'єкту права. Мораль є об'єктивною категорією, тобто це усвідомлене, основане на знаннях, досвіді, звичаях поняття, яке формує відчуття прагнення до належного, що виходить з внутрішнього спонукання віри у справедливість, впевненості у пануванні добра, бере цю впевненість з розуміння цінностей життя: добробуту, миру, захисту, збереження та продовження роду задля майбутнього людського існування [3, с. 8].

Деякі автори отожднюють мораль і моральність, зазначаючи, що це особливий тип нормативного регулювання, який існує у формі сукупності норм і принципів, що поширюють свій вплив на всіх і кожного, втілюють у собі моральні цінності. І навіть більше, мораль втілює у своїх нормах абсолютні цінності, внаслідок чого моральні норми і цінності є вищим критерієм поведінки. Саме тому мораль, на думку юристів, правомочна оцінювати право з позиції його відповідності вимогам справедливості та моральним очікуванням [8, с. 115–116].

Правові й моральні норми є взаємозалежними ціннісними орієнтирами вибору посадовою особою правомірної чи протиправної поведінки. Ці категорії мають важливе значення для пояснення причин злочинності і жодну з них не можна абсолютизувати. Вони взаємодіють у процесі впорядкування суспільних відносин з метою формування у громадян необхідної моральної та юридичної культури, правової та моральної свідомості і тут їх вимоги збігаються. Мораль засуджує протиправні вчинки, право підтримує домінуючу у суспільстві мораль. Взаємодія права і моралі полягає в їх соціальному та функціональному призначенні. Право як система справедливих настанов, що створює умови для вільного здійснення розумної волі, наближує його до моралі. Поняття справедливості та свободи є основними категоріями права, що впливають і пояснюють природу моралі. Знання такої взаємодії дає можливість прогнозувати стан і структуру злочинності залежно від соціально-економічних та інших змін у суспільному житті.

Право і мораль, як ціннісні системи, нормують соціальне життя на підставі загальних ціннісних принципів, пріоритетними серед яких є життя, безпека, гідність, значущість людини як особистості та належні умови її існування; право є інституційним регулятором, має формальну визначеність, є об'єктивованим явищем, не залежить від суб'єктивних примх, усвідомлюється правосвідомістю і є обов'язковим для всіх. Мораль є також об'єктивним явищем, належить до духовного життя людини, формується усвідомлено, не має зовнішньоформального вираження і є обов'язковим для морально свідомих осіб, для яких обов'язковим є і право. Натомість право зосереджує своє регулювання на реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, визнанні юридичних можливостей суб'єктів, встановленні меж свободи поведінки індивіда і відповідальності за фактичні дії. Мораль пов'язана з внутрішнім осмисленням свого обов'язку та спонуканням до відповідних дій і відповідальності особи за свої вчинки та наміри.

Механізм виникнення і розвитку злочинної поведінки ґрунтується на спотворенні системи потреб, конфліктах між потребами і можливостями, дефектах у сфері ціннісних орієнтацій та правосвідомості. У реальному житті всі ці елементи можуть переплітатися і збігатися, а у міру розвитку злочинної діяльності один елемент може переходити в інший. Нормалізація потреб посадової особи позитивно впливає на динаміку і структуру злочинності.

Динаміка правопорушень погіршується за умов несприятливих процесів у свідомості правовій і моральній. Зближення правових і моральних норм знаходить вираження у переплетінні методів впливу на процес регулювання суспільних відносин. Оптимізація роботи правоохоронних та й інших органів державної влади, вдосконалення законодавства і практики його застосування, усунення недоліків у сфері державного управління, поступальний розвиток економіки сприятливо позначаються на ліквідації причин злочинних посягань. Посилення поваги до закону і правопорядку, морально-етичних норм стане результатом зростання загальної, правової та політичної культури [3, с. 12–13].

Вчиняти суспільно небезпечні діяння можуть також особи, яким притаманна глибока деформація системи ціннісних орієнтацій, нерідко – на світоглядному рівні. Вони повністю замінили зв'язок з суспільними ідеалами на систему злочинних, аморальних позицій, свідомо порушуючи правові та моральні норми. Протиправні вчинки і злочини виступають у такому разі стереотипами свідомості такої категорії посадових осіб – центральною ланкою є низький рівень самосвідомості й культури [9, с. 369–372].

Висновки. Типовими причинами порушення ціннісних орієнтацій і низького рівня правосвідомості є незадовільний стан соціально-економічної ситуації, рівень культури й особливості соціальної психології посадових осіб. Побутові й відомчі інтереси, завищені потреби економічного чи соціального характеру, жага незаконного владарювання спричиняють деформацію загальної та правової культури на основі конфліктності потреб і можливостей.

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>. 2. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества : учеб. пособ. / Ю. Н. Тодыка. – Х. : Факт, 2001. – 382 с. 3. Гетьман-П'ятковська І. А. Право та мораль : теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / І. А. Гетьман-П'ятковська. – К., 2007. – 22 с. 4. Общая теория государства и права : Академический курс : в 2-х т. / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 2: Теория права. – 640 с. 5. Мальцев Г. В. Буржуазный эгалитаризм : эволюция представлений о социальном равенстве в мире капитала / Г. В. Мальцев. – М. : Мысль, 1984. – 285 с. 6. Алексеев С. С. Право : азбука – теория – философия : опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с. 7. Скакун О. Ф. Теория держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консул, 2001. – 656 с. 8. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юрист, 1996. – 472 с. 9. Курс советской криминологии : Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник / под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Юрид. лит., 1985. – 416 с.